

G.Th.A. Calkoen, ***Onder studenten. Leidse aanstaande medici en de metamorfose van de geneeskunde in de negentiende eeuw (1838-1888)*** (Dissertatie Leiden 2012; Leiden: Ginkgo, 2012, 732 pp., ISBN 978 90 71256 20 2); G.Th.A. Calkoen, ***Hector Treub (1856-1920)*** (Leiden: Ginkgo, 2013, 36 pp., ISBN 978 90 71256 23 3); H.J. Klasen, ***De chirurgische wondbehandeling in het pre-Lister tijdperk (1750-1850)*** (Rotterdam: Erasmus Publishing, 2013, 262 pp., ISBN 978 90 5235 216 9).

In de tweede helft van de negentiende eeuw maakte de geneeskunde een fundamentele transformatie door. De opkomst van de bacteriologie was het meest in het oog springend, maar tal van medische disciplines veranderden ingrijpend: de verloskunde, de chirurgie met de opkomst van de anesthesie en de antisepsis, de fysiologie, de psychiatrie, de organisatie van de ziekenhuizen, de volksgezondheid en de openbare gezondheidszorg. Het besef van te leven in een nieuwe, revolutionaire periode was voor veel medici zo groot, dat Evert van Leersum, de eerste Leidse hoogleraar in de geschiedenis van de geneeskunde in 1904 in zijn oratie klaagde, dat artsen dachten dat de geneeskunde rond 1850 begonnen was.

Of is dit een ahistorische reconstructie achteraf? G.Th.A. Calkoen stelt in zijn proefschrift over Leidse medische studenten in de periode 1838-1888, waarop hij in 2012 bij Harm Beukers promoveerde, de vraag of de artsen zelf wel beseften dat zij in een tijd van grote veranderingen leefden. Een terechte vraag, en bovendien: viel het met die veranderingen in de negentiende eeuw niet mee, als we kijken naar de praktijk van veel disciplines, of naar bijvoorbeeld de vrij geringe daadwerkelijke invloed van artsen in de hygiënistische beweging op de openbare gezondheidspolitiek vóór 1900?

Calkoen wil achterhalen in hoeverre Leidse medische studenten zich rekenschap hebben gegeven van de grote veranderingen in de geneeskunde (3-5). Daarbij hanteert hij de halve eeuw tussen 1838 en 1888 als ‘kernperiode’, maar hij maakt voortdurend en terecht uitstapjes naar de periodes daarvoor en daarna. Zijn onderzoeksvraag is interessant, maar wel een heel moeilijke om te beantwoorden. En Calkoen maakt het zich niet gemakkelijker door een strategie te kiezen waarin hij niet ontwikkelingen, maar mensen als vernieuwend of behoudend probeert te classificeren. De kern van zijn strategie komt aan de orde in hoofdstuk IV. Daarin beschrijft hij 22 Leidse hoogleraren en

probeert hij tot een oordeel te komen of ze vernieuwend of behoudend waren, of liever gezegd, in welke richting ze het meest tenderden. Vervolgens achterhaalt Calkoen uit zijn bronnen (zoals almanakken en archieven van studentenverenigingen en disputen) wat de studenten van die hoogleraren vonden. De portretten van de hoogleraren zijn zonder meer aardig en een mooie aanvulling op de Leidse universiteitsgeschiedenis. Maar de oordelen van Calkoen over hun vernieuwingszucht zijn zonder uitzondering kwalitatief, zonder de criteria heel expliciet te benoemen. Een hoogleraar kon en was ook vaak open voor vernieuwingen op het ene gebied, maar wat behoudender op het andere. Het is ook niet altijd helemaal duidelijk waarom iets als 'vernieuwend' wordt benoemd. Het centraal stellen van de zieke mens, en het zich weer afkeren van feiten en getallen is voor Calkoen iets dat opnieuw opkomt aan het einde van de periode (bijvoorbeeld op de pagina's 184 en 228). Een hoogleraar als Cornelis Pruys van der Hoeven (1792-1871) is hier een voorbeeld van, maar wordt juist weer gekenmerkt als 'een geneesheer van de oude stempel' (261). En inderdaad, die aandacht voor de zieke mens in zijn totaliteit is bij uitstek een kenmerk van de klassieke (neo)hippocratische geneeskunde.

Dat in het algemeen de Leidse hoogleraren aan het einde van de periode meer openstonden voor vernieuwingen in de geneeskunde dan in het begin is geen opzienbarende conclusie. Maar hoe zat het met die studenten? Calkoen bekijkt hun reacties op de hoogleraren en komt tot de conclusie dat de studenten zich weinig aantrokken van vernieuwingen. Wat hun interesseerde was veel meer dat wat studenten vaker interesseren: zaken als vonden ze de hoogleraar aardig en waren de colleges duidelijk? Het was dan ook een tijd waarin de studenten voor een korte periode van hun leven in een bewuste tegenstelling tot het burgermansbestaan van hun families leefden, een bestaan waarin ze na hun studie weer terug zouden keren. De inhoud van de studie was daarbij een marginale aangelegenheid. Calkoen schetst in zijn laatste hoofdstuk een mooi beeld van dat studentenleven. Het is duidelijk dat hij verliefd is geworden op zijn onderwerp en het is niet altijd duidelijk in dit en andere hoofdstukken wat de functie van het ten berde gebrachte is voor zijn betoog. Maar even afgezien van de eisen van wetenschappelijke strakheid is het proefschrift een mooie bijdrage aan de geschiedenis van de Leidse universiteit en haar medische faculteit, studenten en disputen. Het portret van de gynaecoloog Hector Treub heeft Calkoen verder uitgewerkt in een korte vorig jaar verschenen brochure.

Opnieuw gebruikt hij een schetsmatige aanpak die bijzonder leesbaar is, maar wel vaak oogt als een ouderwets soort verhaal over 'grote mannen in de geneeskunde'. Inderdaad was Treub een 'zelfbewust en onafhankelijk denker' (28) maar zoals Calkoen zelf impliciet laat zien was hij ook een nogal arrogant man die blijkbaar vond dat een arts een speciale status had en dat hij daarom gehoord moest worden in allerlei morele, sociale en politieke kwesties. Dit was niet specifiek alleen een karakterkenmerk van Treub, het was een teken van de opkomst van een nieuw soort arts met een andere kijk op de machtsverhouding tot patiënten en 'leken' dan voorheen.

De vraag naar het besef van veranderingen in de geneeskunde komt tenslotte ook aan de orde in *De chirurgische wondbehandeling in het pre-Lister tijdperk* [sic], een publicatie waarin de Groningse hoogleraar in de chirurgie H.J. Klasen de chirurgische wondbehandeling tussen 1750 en 1850, vóór de komst van de antisepsis behandelt. Het boek is minder een synthese van bevindingen dan een reeks lezingen uit chirurgische werken. Net als Calkoen gaat Klasen flexibel om met de periodisering. Zo brengt hij bijvoorbeeld zeventiende-eeuwse werken van Hildanus bij het onderwerp brandwonden en van Van Beverwijck bij wondbehandeling aan de orde. Ook hier is die flexibiliteit terecht, want ondanks technische vernieuwingen in de achttiende eeuw zoals het schroeftourniquet en het verenigend verband, en ondanks een vooronderstelde drang tot systematisering vanaf 1750, is het duidelijk dat er een hoge mate van continuïteit in de wondbehandeling van vóór de komst van de antisepsis bleef bestaan. Als referentiewerk over chirurgische behandelingen en voor inkijkjes in niet alleen de theorie maar soms ook de praktijk van vroegmoderne chirurgen is de studie ondanks de methodologische zwakheden zeker van belang.

Stephen Snelders, Universiteit Utrecht